

УДК 711.25

В. О. Яценко

*кандидат архітектури, доцент кафедри містобудування
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ПРОЦЕС РУЙНУВАННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ТА СЕЛА, ЯК СТАЛА АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація: в статті розглянуто причини руйнування системи сільського розселення в Україні з позицій соціальних факторів та прямого впливу на процес результатів аграрної політики країни.

Ключові слова: система розселення, село, жителі села, аграрна політика, перспективи розвитку.

Як писав Віктор Гюго в своєму романі «Девяносто третий год», «У крестянина две точки спасения, одна это поле, которое его кормит и вторая лес где он прячется от врагов...» [1]. Сьогодні поле уже не належить йому, а ліс або знищений або належить комусь, тільки не селянину.

Існування села, сільської системи, жителя стало перед вибором, якщо ці поняття взагалі когось цікавлять, а життя в селі таким можна назвати.

Прошли століття, а нічого не змінилося, феодал, що володів всім і кріпак у якого було лише його життя в різні часи носили різне обрамлення і назву, а взаємовідносини не мінялись до теперішнього часу, з різницею тільки в тому, що тепер цей ланцюжок збільшився непотрібними ланками.

А поряд з цим ланцюжком існує ще багато тих, що споглядають на цей процес і дають поради як діяти, щоб покращити якість, міцність, естетику цього ланцюжка.

Дають поради не відповідаючи за результати, а через деякий час дають нові такі ж і так безкінечно. Можливо краще розірвати цей зв'язок в декількох місцях і залишити тільки потрібне?

Дана стаття є продовженням двох попередніх де розглядалась історія та вплив аграрних реформ на формування системи сільського розселення. Хочеться нагадати, не стоїть мета навчити, а звернути увагу на деякі незрозумілі дії, вчинки, висновки, події, процеси і т.д., які тим чи іншим чином стосуються сільського розселення. Актуальність питання – привернути увагу ряду спеціалістів які б могли завадити стрімкому рухові села до прірви до крапки неповернення. Предмет розгляду зрозумілий для всіх сфер професійної діяльності суспільства це село, система сільського розселення, аграрна політика та результат сумісної діяльності.

Розглянемо головні суб'єкти наших розділів:

Система – «... сочетание объектов (с их свойствами, отношениями) упорядоченными взаимными связями, что придает сочетанию новые качества, целостность, автономность и устойчивость» [2].

Система расселения – «целенаправленное и регулируемое размещение населения, формирующее территориально и функционально единые градостроительные образования» [2].

Сільське поселення (село) – поселення з переважно сільською забудовою і сталим складом населення і чисельністю до 5000 тис. жителів.

Згідно Законопроекту України «Про територіальний устрій» (2005 р.) – поселення – це комплексно заселене місце постійного проживання людей, що складалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, відокремлену від інших межею забудови територію та зареєстровано в порядку, передбаченому цим Законом.

Поселенське утворення – одиночні двори (хутори) або місця проживання, що мають тимчасовий характер, несталий склад населення (військові містечка за межами поселень, будинки лісників, шляхових майстрів та бакенщиків, метеостанції, польові стани, дачні та садові поселенські утворення, фермерські господарства) [3].

Можна було б ще багато наводити формулювань цих термінів з різних джерел, але суть їх залишається і буде залишатись незмінною. Ми назвали, ми роз'яснили, ми це розвиваємо і воно стає все краще і краще, а люди біжать, а село вимирає, а система руйнується, а земля стає пустою.

Проте ця проблема не тільки село охопила, це хвороба суспільства, зарозумілого, брехливого самовпевненого суспільства, яке само собі бреше і вірить в свою брехню одночасно.

Можна було б багато говорити про неправду життя, але мабуть так було, є і буде, що з розвитком суспільства брехня займає місце правди. Ми думаємо, що розвиваємося оглядаючись на свої досягнення. Гірко. А самі рухаємось назад або стоїмо.

В інтелектуальному аспекті швидкість розвитку технічного прогресу створює поверховість, а не глибину знань в суспільстві, що призводить до бажання встигати за темпами розвитку одночасно, переступати розуміння ролі людини в її оточенні та значення оточення для людини.

Із історії відомо, що ставлення до системи сільського розселення було в дійсності направлене на розміщення, переміщення та знищення. Зовсім ніяких якісних змін не здійснювалось. Початок 20 століття, політика ліквідації хуторного розселення, 50-ті роки появляється термін «агромісто», 60-ті роки «перспективні» та «неперспективні» села, розвал колективного господарства,

розпаювання землі та майна – відтворення хуторних форм, і на кінець передача землі в оренду, а село зайвий елемент системи.

Колгоспи як «подарунок» убитого сільського господарства, в реальності стали державною структурою в якій жителі були державними кріпаками 20-го століття. От і бажання будь-яким шляхами вирватись з кабали, що збільшувало розвиток міграційних процесів. І тут прийшла поміч держави у вигляді політики перспективних і неперспективних сіл як в народі назвали «лежачі» і «маяки».

Практично було покладено кінець системі сільського розселення, яка втратила головну сутність так як з'явився новий власник якого не інтересувала комплексність всіх складових. З'явилась «ділова людина», «реформатор», «ефективний керівник» і т.д. з'явилося питання, як сіяти вздовж чи впоперек.

Мабуть такого указу чекає нинішнє село в період посівної, а час спливає, указ зверху від «перспективного» керівника все безглуздіший і незрозумілий. І смішно і сумно, а тим часом село втрачає те, що формувалось, збиралось і передавалось століттями.

Пітірім Сорокін встановив і запропонував «індекси інтелекту». Незрозуміло за якими принципами, але є версії, що фізична праця потребує меншого інтелекту, що практична робота хоч і пов'язана з творчістю є менш інтелектуальною ніж теоретична. Проте яким би методом не велась оцінка, за його градацією від 0 до 100 селянська праця знаходиться на самому низькому рівні поруч з «випадковою роботою», «збиранням сміття» тощо і становить всього від 0 до 4,29 одиниць. Дещо підняло фермерську діяльність від 7 до 10,83 одиниць [4].

Чи не є це для наших чиновників причиною зневаги або недооцінкою соціальної ланки, яка весь час знаходиться як на «фронті» з думкою як прогородувати суспільство.

За можливістю високої оцінки праці сільського працівника до недавнього часу він ніяк не дотягував до рівня середнього класу, тому що такі критерії як високий рівень професійної освіти, дохід від праці на рівні середнього по країні, престиж професії, наявність власності, хіба не були і не є можливими для сільського працівника.

Сільський працівник або житель завжди залежна людина, від погоди, ринку, технічного забезпечення, оцінки праці, норм та правил, диктату керівників – на сьогодні бізнесменів, унеможливлення прийняття самостійних рішень. Тому мабуть ця професія і знаходиться на нижньому рівні, на межі бідності або нижче.

Що нижче рівень тим за природними правилами нашого суспільства потрібна менш різноманітна сфера обслуговування.

Чи не такої думки сьогодні притримуються теоретики розвитку сільського господарства та його складової системи розселення з метою покращення та розвитку?

Мабуть, що так, а то не з'явилося би у нас різних тимчасових теорій не перспективності з якихось міркувань історично заснованих поселень, не було б проектів районних планувань схематичного розрахункового обґрунтування таких ідей. Генеральні плани сіл визначали необхідну свою ємність з природних умов, а не з економічних насильницьких розрахунків.

Сьогодні такий підхід особливо загрожує втратою індивідуальності сільського розселення в зв'язку з незрозумілістю поведінки держави в аграрній політиці. Уже зараз село це залишок людей похилого віку, які стоять за тином і дивиться як на його землі гребеться великою технікою «успішна людина» за соціальними даними більш інтелектуальна.

Яка може бути система обслуговування, система освіти, здоров'я, дозвілля і т.д. коли кількість жителів у селі як зубів у 90 річної людини.

Підхід «чужого хазяїна» навіть місцевого фермера приводить до думки – «а навіщо»? Навіщо буде зрозуміло уже завтра коли на цій землі нікому буде працювати, і не буде що робити при такому безглуздому ставленні.

Коли те, що ми в архітектурі називаємо народним буде тільки в книжках по історії, по яких ми будемо учити, а самі все це знищувати. Коли забудова буде під лінійку, генеральні плани як римські табори, коли село стане резервацією людей які себе не змогли знайти в житті. Коли, коли, коли... Невже це розвиток? І все-таки головним господарем на землі має бути людина, яка на ній живе, доглядає її, береже, отримує від неї все необхідне для життя, народжується там і там же залишається.

Лірика і фантазії, а життя заставляє вертатись до дійсності.

Сільські поселення стають додатком міст в силу більшої адміністративної залежності. Так, за нашою нормативною шкалою сільські поселення діляться на:

- окремі сільські поселення, як частина територіального виробничого комплексу;

- група поселень, ядро яких складається з територіального комплексу в адміністративних межах села, а інші поселення являються складовими його;

- внутрішні районні «кущі» з яскраво вираженими умовами життя економічними і соціально-психологічними зв'язками, родинні зв'язки, ядром є великі села або СМТ, що мають підприємства та установи обслуговування;

- адміністративно-територіальні райони в складі мале місто, СМТ, а також великі села. Адміністративний район.

Сільське розселення це відображення суспільних відносин які перенесені на систему гармонійного співіснування всіх його членів.

І знову про граблі в «покращенні» або «розвитку» системи розселення. Уже без гучних призивів про не перспективність деяких поселень сьогодні, як говорить Мазуренко А.В. керівник агропідприємства «ефективних власників», «лідерів», «реформаторів» доводять до згортання їх виробничих баз та переводу їх на центральне господарство [1].

Мабуть забули, а може і не знали, що принцип колгоспного господарства мав і позитивні фактори. Наприклад, функціональний перерозподіл господарства та закріплення за населеними пунктами пріоритету однієї із функцій. І кому сьогодні є діло до того, що населений пункт чи село за профілем в основному займалось тваринним господарством і все підпорядковувалось йому від тварини до розміщення останньої хати. Ферму, як кажуть, перевели (тварин знищили, господарські будівлі зруйнували, людей лишили роботи). Якщо хочеш шукай роботу за 5 км, може знайдеш. Як вижити селу, коли в нього забрали право чи можливість, працювати на державу, ні все-таки в цій ситуації право.

В схемі районних планувань як правило досить глибоко вивчались процеси міграції сільського населення, висвітлювались причини, існуючі норми як нормативна дійсність, але на жаль відсутні пропозиції до усунення міграційних процесів. Їдуть сільські жителі у місто працювати, це завжди був незаперечний факт, лише теоретично визнавались причини, багато чого немає для нормального життя в селі. Як результат теоретиків і практиків – потрібно щось створити, аби воно стримувало цю кляту міграцію.

Особлива увага це те, що житель села це особливий соціум, який тримається за своє коріння, за свою історію, з зовсім іншим сприйняттям оточення, ставленням до праці і багато іншого, якимось було осторонь, не до цього було і є сьогодні. Бо сьогодні, що головне, земля, а земля це товар, а те що по ньому бігає або ходить шкодить товарові, так розуміють «успішні люди». Тому відчувши покращення вони повинні покинути «товар» і не мішати «успішним людям» хазяйнувати.

Проводиться планомірне прополення системи розселення людьми, чи керівниками, які і є тими «ефективними власниками». І як не дивно, але ті професії, які могли б сказати ні, мовчки під це розробляють закони та проектну документацію.

А ще краще замовчують, нема коштів, не виділяє, наприклад, «ефективний» для розробки грамотно проектів сільського розселення, навіщо є термін, а за ним все як хто хоче так і нехай розуміє.

Тому з'являються проекти сіл в яких за багато років ледь-ледь назбиралось кілька тисяч жителів, але «талановиті архітектори» доказують, що через 15-20 років тут буде проживати 50 тис. населення, а це вже місто. От скажіть тепер, проектуємо розвиток села, а отримуємо місто, жили в селі, а проснулись в один час в місті. На рахунок цього є дуже хороші прислів'я, дай таким спеціалістам поліно і сокиру, все рівно зробить сірника.

Все таки як показує історія ставлення до сільського розселення, яке має здатність, виходячи з генетичних умов самоорганізовуватися, має бути не як до машини суспільства не видавлювати з нього все заради однієї мети «більше», а сприймати його повноцінним, можливо одним з головних елементів системи існування людини, тому що це їжа, відпочинок, екологія, відновлення, історія, культура і т.д.

Сільське розселення і аграрна реформа як два кінці однієї палиці, тобто, негарзди з одного кінця, другим б'ють ще сильніше.

А працювати та діяти потрібно разом, підтримуючи один одного як стара людина підтримує себе палицею, що на жаль не виходить в нашому тандемі. Роль палиці тут відіграють граблі з обох кінців, які недбало кинули на шляху розвитку.

Інтересні думки та роздуми одного з чиновників аграрної сфери, які дають відповідь на причину стабільної руйнації села: «сельскому человеку нет необходимости копать в земле своего пая, за него это будет делать компетентный и финансово самостоятельный инвестор, а крестьянин будет получать деньги с аренды, кушать и богатеть» [5].

Убогість поняття про добробут життя ніяк не вкладається в голову, а як же культура, традиції, родове минуле, коріння яке так глибоко проникло в цю золоту землю, а як взаємовідносини людей в сільській місцевості які завжди були фундаментом всього і завжди мали відображення в дуже грамотній системі розселення в гармонії з природою.

А запобігти руйнації і неузгодженості зовсім нескладно, потрібно розпочати спільний рух. Цей рух має передбачати:

- перегляд розподілення функцій, яка була порушена і привела до безробіття, міграції та старіння;

- повернути селу первинну стадію переробки продукції, яку через дурість розмістили в містах, яка там крім проблем нічого більше не створює, це хлібопекарні, крупорушки, переробка м'ясної та овочевої сировини. Не відбирати сировину, яка при транспортуванні та зберіганні більшість пропадає, а піддавати первинній переробці, що дасть робочі місця і зацікавленість в виробництві, а відповідно зменшення міграції;

- відновлення довіри професійності сільськогосподарського виробника, щоб село не чекало весною вказівки коли і як сіяти вздовж чи впоперек;
- повернути самостійність у відношенні людини з природою та доповнити зруйновану систему сільського розселення елементарним обслуговуванням у вигляді шкіл, медичних закладів, місць культурного дозвілля, дитячих садків, спортивних закладів, повноцінної торгівельної мережі, побуту, громадського транспорту і т.д.;
- відновити після шкільну професійну освіту працівника сільського господарства яка основні свої бази навчання розміщувала поряд з виробництвом;
- сільська система розселення, село, житель села мають бути рівноцінними всім іншим соціальним сферам суспільства за всіма критеріями і станом. Відновлення статусу партнерства в економіці країни.

Можливо це перші кроки, які потрібно зробити уже зараз, а тоді будемо говорити про всі інші аж до знищення різниці між селом і містом, що по своїй природі не можливо.

Література

1. Виктор Гюго. Девяносто третий год. С.С в 6 томах. Москва. Правда, 1988.
2. Справочник проектировщика. Районная планировка / В. В. Владимиров, Н. И. Наймарк, Г. В. Субботин и др. – М.: Стройиздат, 1986 – 325 с.
3. Про територіальний устрій України. Проект Закону України // Урядовий кур'єр від 22 квітня 2005 р., №75.
4. Сорокин А.П. Человек. Цивилизация. Общество. – М. 1992 – с. 302.
5. Малиенко А.М., Ярмоленко В.П., Мазуренко А.В. Альтернативный взгляд на аграрную реформу и политику в Украине. Киев – 2009.

Аннотация

В статье рассмотрены причины разрушения системы сельского расселения в Украине с позиции социальных факторов и прямого влияния на процесс результатов аграрной политики страны.

Ключевые слова: Система расселения, село, жители села, аграрная политика, перспективы развития.

Abstract

The reasons of destruction of the rural settlement system in Ukraine were observed from the perspective of social factors and direct influence on the process of results in agrarian policy of the country.

Keywords: Settlement system, village, inhabitants of a village, agrarian policy, development perspectives.